

Р.М.Садова

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІОЛОГІЯ КНИГИ» ТА «КНИГОЗНАВСТВО»

Протягом багатьох віків змінюється не лише форма та зміст книги, але й її соціальна роль і суспільне відношення до неї. Спроби осмислити соціальну роль і функції книги були зроблені ще у XVIII ст. Довший час поняття «бібліологія соціологічна» (соціологія книгознавства) і «бібліосоціологія» (соціологія книги) плутали і нерідко ототожнювали з «бібліологією» (книгознавством) та іншими книгознавчими дисциплінами (бібліографією, бібліософією, бібліогнозією, бібліофілософією, бібліопсихологією).

Вагомий внесок у розвиток бібліосоціології (соціології книги) як науки був зроблений такими визначними книгознавцями, як Р.Ескарпі, П.Отле, О.Бушо, Л.Живні, Я.Анкудович, Я.Мушковскі, К.Гломбьовський, К.Мигонь, М.Лісовський, О.Ловягін, М.Рубакін, М.Куфаєв, М.Єльніков, Д.Балика, Л.Биківський, А.Беловіцька та ін.

Кожен з них по-своєму намагався з'ясувати та осмислити предметну сферу соціології книги, систематизувати її основні поняття. Так, наприклад, російський книгознавець М.Лісовський завдання книгознавства вбачав у вивченні еволюції книги в її кількісному та якісному відношеннях, розглядаючи при цьому саму книгу як явище трьох рівнів (бібліографічного, історичного, соціального). О.Ловягін визначив бібліологію як «теоретичну науку, яка об'єднує в одну цілісну систему всі існуючі знання та спостереження про книгу» [6, с.326]. І якщо спочатку, наводячи свої схеми класифікації книгознавства (1901,1926), він відносить його до складу соціології, «культурології», то трохи згодом, застосувавши соціологічну схему О.Конта та Г.Спенсера щодо змісту наук, вводить до своєї системи книгознавства поняття генетики, статички і динаміки, де під динамікою розглядає «книгу в дії», функціонування книги. У наступних своїх працях він включає в систему книгознавчого знання філософію книги, бібліографію, книжкову справу, виділяючи при цьому бібліосоціологію і бібліопсихологію.

Відомий книгознавець М.Куфасєв розкриває соціальну природу книги не через суспільну свідомість, а через психіку індивіда, особистість автора. Але разом з тим, іде далі своїх попередників в усвідомленні соціальної обумовленості книги, яку вважає «частиною багатолічної дійсності» і трактує її як щось єдине, і в той же час «нерозривно зв'язане зі всім загальним світом» [7, с.25—26]. Він уперше вживає термін «бібліосоціологія» для визначення абстрактної науки про закони книги на відміну від книгознавства як конкретного розуміння книги. У своїй праці «Проблеми філософії книги» пише: «... коли б книгознавству пощастило постерегти закони книжності, то це були б досягнення бібліосоціології, номотетичної науки, що абстрагує від конкретного явища і досліджує на підставі матеріалу книгознавства, явища книги взагалі» [7, с.32]. У другому розділі цієї праці Куфасєв ставить питання про взаємовідношення книгознавства та інших наук (історії літератури, історії мистецтва, історії культури, соціології, психології), але окремо його не досліджує.

Соціологічні погляди російського книгознавця М.Рубакіна склалися поступово у процесі формування психології читача і книги. У бібліопсихологічній теорії, використовуючи психологічні методи, він достатньо глибоко проникає в соціологічну суть книги, вивчаючи при цьому і особистість, і маси, і соціальний колектив. У всіх його працях книга і читач утворюють певну соціально-психологічну вісь, навколо якої концентруються книжкова справа, книжкові процеси.

У 1923 році чеським книгознавцем Л.Живні була розроблена класифікація книгознавства, за якою належне місце відводилось бібліології соціологічній, котру він включив у структуру «нефізикальної» бібліології.

У своїй статті «Вступ до соціології книги» польський книгознавець Я.Мушковскі робить спробу уточнити дефініцію книги, розмежовуючи при цьому соціологію книги і соціологію літератури. Завершує він статтю визначенням соціології книги, під якою розуміє «відділ приватної соціології, який присвячений дослідженням груп людей, для яких загальним суспільним фактором є відношення до книги, яке впливає з видавничого процесу, чи з процесу графічної матеріалізації, чи пов'язане з книгою як об'єктом пропаганди, чи — накінець — предметом споживання» [12, с.150].

Прийнявши за початкове визначення книги як предмета матеріальної і духовної культури, російський книгознавець М.Сомов зо-

середжується на конструюванні складу і структури книгознавства, називаючи при цьому 20 книгознавчих дисциплін. Серед них він наводить традиційні достатньо сформовані книгознавчі дисципліни (історія книги, бібліографія, бібліотекономія), а також дисципліни, назва й інтерпретація яких з'явилися у роботах його сучасників (бібліологія, бібліополя, бібліосоціологія, бібліопсихологія, бібліоекономіка, бібліономія, історія читача). Більшість названих ним дисциплін сприймалась швидше як позначення галузей книгознавчої діяльності, де вже був нагромаджений певний досвід, але теоретичне осмислення їх лише починалось.

Перебуваючи під впливом ідей Г.Спенсера, О.Конта, М.Рубакіна, Г.Курнатовського, український книгознавець Л.Биківський, видозмінюючи відому схему книгознавства М.Лісовського, у 1921—1922 роках розробив цілком новий відділ «книговживання», наближуючись до нього спочатку з бібліологічно-філософської, а пізніше із соціологічної точки зору. Він ділить цей відділ на дві частини: теоретичну (предметом якої є теорія книговживання) і конкретно-прикладну. Другу частину цього відділу він поділяє на три підгрупи: мнемотехнічну, бібліографію за психологічною і соціологічною ознаками та мистецтво читання (книгочитання).

Відомий український книгознавець Д.Балика, розглядаючи книгознавство як «збірний конгломерат різноманітних знань», які являють собою сукупність самостійно розвинутих, але пов'язаних між собою дисциплін [1, с.67], вводить до його складу бібліосоціологію. У другому розділі праці «Бібліологія соціологічна» він, аналізуючи визначення бібліосоціології західними соціологами, пропонує своє, більш повне і точне, на його думку, визначення цієї науки. Під бібліосоціологією розуміє науку, яка розкриває причини і наслідки кількісного та якісного складу творів письма і друку; встановлює закони явищ книги; дає еволюцію книг і книжкових багатств у цілому і в окремих галузях, яка підлягає загальним закономірностям руху класового суспільства [1, с.66]. Він вважає, що створити бібліологічну соціологію — це означає розробити науку, яка встановлюватиме закономірність зв'язку між відомими галузями книжкової справи (в цілому) і відомими суспільними формаціями.

Як бачимо, теоретична спадщина в галузі бібліосоціології доволі багата і потребує ретельного визначення, детального системного розгляду та соціологічного аналізу.

Для надання соціології статусу самостійної науки, тобто можливості розпочати самостійне існування, їй потрібно мати чітко визначений об'єкт, предмет, структуру понятійний апарат. Щоб визначити місце соціології книги в структурі книгознавчого знання, треба насамперед вирішити проблему співвідношення понять «соціологія книги» (бібліосоціологія) та «книгознавство» (бібліологія). Дослідження книги, які проводились практично на всіх етапах історичного розвитку, виявили деякий паритет цих двох дисциплін.

Аналіз існуючої книгознавчої і соціологічної літератури дає можливість для висунення таких гіпотез: 1) книгознавство (у всій своїй цілісності) є складовою соціології книги; 2) соціологія книги є складовою книгознавства. Спробуємо розібратись, яка з них правдива. Відомо, що книгознавство, як спеціальна наука про книгу, застосовуючи свої теорії і методи, не може розв'язати існуючі соціальні проблеми, пов'язані з динамікою книг у суспільстві. Саме тому і складається враження про належність самого книгознавства до соціології книги [5, с.22]. Доцільною є думка Е.Немировського про «неправильність зведення всієї різноманітності книгознавчої тематики до соціологічних аспектів» [9, с.15]. Вивчаючи закономірності, структуру, функції книгознавчих дисциплін і їх взаємозв'язок, приходимо до висновку, що книгознавство виступає своєрідною філософією книгознавчих дисциплін, і саме тому воно ширше за соціологію книги, оскільки, залишаючи кожній дисципліні її функції у дослідженні книги, виступає в ролі синтезуючої науки. Основне завдання книгознавства полягає у розкритті загальних закономірностей і цілісного механізму структурного взаємозв'язку та функціонування книги. Перед соціологією книги стоять ті ж завдання, але стосуються тільки соціальної системи книги. Якщо книгознавство досліджує книгу в усій її цілісності, охоплюючи як внутрішні, так і зовнішні сфери книжкової справи та функціонування книги, то соціологія книги вивчає загальні та специфічні закони і закономірності творення, побутування, вживання, динаміки книги, а також механізм дії і форм прояву цих законів у суспільстві на всіх етапах історичного розвитку.

Отже, поняття «книгознавство» значно ширше за поняття «соціологія книги», а це спростовує першу і підтверджує другу нашу гіпотезу, що соціологія книги є складовою книгознавства у всій його системній цілісності.

1. Балика Д.А. Библиологическая социология // Сов. библиография. В.1—3.М., 1993.
2. Балика Д.А. Ще про наукові та організаційні проблеми книговивчення // Бібліографічні вісті. Ч. 4. К., 1927.
3. Беловицкая А.А. Общее книговедение. М., 1986.
4. Гломбевский К. Функциональная концепция науки о книге: // Проблемы общей теории книговедения. М., 1978.
5. Ельников М.П. Социология книги как научная дисциплина // Книга. Исследования и материалы. В.61.М.,1990.
6. Книговедение: Энциклопедический словарь. М., 1982.
7. Куфаев М.Н. Избранное. М., 1981.
8. Мигонь К. Наука о книге: Очерк проблематики. М., 1991.
9. Сикорский Н.М., Немировский Е.Л. Книга и социальный прогресс // Книга. Исследования и материалы. В.50. М., 1985.
10. Социальная роль книги. К., 1987.
11. Ankudowicz J. Konceptcja socjologii książki // Studia o książce. №3. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1973. S.267—278.
12. Muszkowski J. Wstep do socjologii książki // Studia o książce. №3. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1973. S. 89—152.

Стаття надійшла до редакції 24.01.96